

ESCRITORS JESUÏTES CATALANS A LES FILIPINES. ESBÓS D'UNA BIBLIOGRAFIA (1581-1902)

La producció bibliogràfica d'una persona, o d'una institució, palesa sempre (bé que no exclusivament) una tasca científica i, alhora –segons l'àmbit tractat–, d'inculturació. Facilitar-ne l'accés és, doncs, important, però no sempre fàcil d'assolir. I el resultat pot ésser, més d'una vegada, decebedor, per incomplet. Certament ho és en el nostre cas.

La presència dels jesuïtes a les Illes Filipines tenia una finalitat primordialment apostòlica. I és en aquest camp on els membres de l'Orde esmerçaren els seus esforços.¹ Però aquesta tasca exigia, o pressuposava, uns mitjans materials de treball: gramàtiques, diccionaris de les llengües natives; i, d'altra banda, tenir a l'abast les obres de caràcter pietós i científic necessàries per difondre i aprofundir en l'esforç missioner i docent.

Podem sospitar que les obres escrites a les Filipines foren moltes i que, per motius de geografia (donada la dispersió de les illes i dels missioners), un bon nombre no han arribat a les nostres mans.

I ja de bell antuvi, abans d'entrar en l'exposició de les dificultats reals que han minvat el nombre d'obres conservades, volem insistir en el fet que a nosaltres només ens interessa la bibliografia dels autors catalans que treballaren a les Filipines, i aquests foren en un nombre molt inferior als d'altres països.

Esmentem les principals dificultats pròpies del nostre treball, deixant de banda les que podríem fer extensives a tota bibliografia:

En primer lloc, les d'ordre geogràfic: la distància, tant respecte a

1. Miquel BATLLORI. *La Compañía de Jesús en las Filipinas: la aportación catalano-aragonesa. A: Del descubrimiento a la independencia. Estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*. Caracas: Universidad Católica Andrés Bello, 1979. Pàgs. 103-115. Hom hi pot trobar una breu síntesi de la presència a les illes dels jesuïtes catalans i aragonesos. A més, una curta però essencial bibliografia.

Roma com a Catalunya, i els perills propis de la navegació, que sovint acabaven en naufragi, foren la causa d'un gran nombre de pèrdues d'originals o còpies que hom enviava a Europa.

El temps que separa els primers llibres de nosaltres, cinc segles, fa que inevitablement –i juntament amb la causa anterior– un bon nombre de manuscrits, i fins i tot obres impreses, hagi desaparegut irremeiablement.

A això cal afegir les causes naturals: terratrèmols, incendis, humitats, bestioles, etc., i les provocades per l'acció irracional de l'home durant les guerres, especialment durant la Segona Guerra Mundial.

A tots aquests factors, que incidiren llastimosament en la producció literària de la zona, cal afegir-hi l'expulsió de la Companyia dels dominis de la Corona espanyola, decretada per Carles III. Els seus membres foren exiliats, i llur producció científica i literària, prohibida, i ensems cremada. En molts casos, si més no, desaparegueren els noms dels autors de les portades o, fins i tot, la mateixa portada.

Aquest motiu explica que coneguem millor la producció bibliogràfica de la Companyia de Jesús restaurada que la suspesa pel Borbó. I això no solament pel que fa als jesuïtes catalans, sinó a tots els jesuïtes en general.

Encara una altra dificultat: l'anonimat volgut per alguns autors, especialment en obres de caràcter edificatiu o de divulgació. L'autor –i aquest és un fet comú en membres d'ordes religiosos– renunciava a l'aparició del seu nom en l'obra, i ho substituïa per la frase genèrica: «*Por un padre de la Compañía de Jesús*». Hi ha hagut intents d'identificar-ne els autors, però amb molt poc èxit.² L'anonimat és encara més freqüent en el cas dels traductors que, quan l'autor era un jesuïta, acostumaven a afegir: «*traducido por un padre de la misma Compañía*».

Després d'haver fet aquestes dues citacions en castellà, hom haurà confirmat allò que ja suposava: la llengua emprada majoritàriament era la castellana, juntament amb les llengües nadiues de les Illes. Ocasionalment constatem alguna excepció, tan aviat com les Illes passaren al domini dels Estats Units.

Una altra mena d'anonimat es dona en el camp de la nacionalitat de l'autor. Generalment coneixem si era aragonès, català, valencià, etc.,

2. Charles SOMMERVOGEL. *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus...* Paris: Société Bibliographique, 1894. 1398 cols. J. Eugenio de Uriarte. *Catálogo razonado de obras anónimas y seudónimas de autores de la Compañía de Jesús*. T. I-V. Madrid: Sucesores de Rivadeneira, 1904-1916.

però de vegades se'ns diu únicament: *español o nacido en España*, sense més especificacions. Possiblement, després d'una minuciosa recerca a l'Arxiu General de l'Orde, a Roma, podríem esbrinar el lloc de naixement de l'autor i esmentar-lo en conseqüència, però això és també dubtós, pel fet que en aquesta exposició hem utilitzat un manuscrit –que mencionarem més endavant– basat en l'obra de Sommervogel,³ que treballà a Roma, i que tampoc especifica res més.

Un altre motiu de desaparició d'obres és el fet que moltes foren pensades per ésser utilitzades sobre el terreny, i no per ésser guardades en biblioteques o arxius. Per això la majoria, grapejades i malmeses, foren deixades de banda fins que desaparegueren.

Malgrat totes aquestes dificultats, el pare Pere Torra, mort a les Filipines el 21 de juny de 1910, havia preparat, el 1902, un estudi bibliogràfic amb el títol: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*,⁴ enviat a Barcelona per ésser publicat, després –tal com ell mateix demanà– d'ésser completat. Fou una tasca important però, tot i així, no ha vist encara la llum pública.

En aquesta obra ens inspirem nosaltres, escollint únicament els autors que, amb certesa, es presenten com a nascuts a Catalunya. Abreugem, a més, les descripcions dels llibres i d'altres indicacions que, a parer nostre, no responen a la finalitat d'aquesta exposició. En canvi, ho ampliem amb dades d'altres documents conservats al mateix Arxiu.⁵

Tal com ens fa patent el títol de l'obra suara esmentada, la intenció del seu autor fou recollir tota la bibliografia dels autors, membres de la Missió o província de Filipines –prescindint de la seva nacionalitat– de manera exhaustiva, tot recollint també les que quedaren manuscrites. També, en un capítol a part, reuneix les obres anònimes publicades a les Illes. Quan els llibres no han passat per les seves mans, pren les dades facilitades per altres autors, tot esmentant de manera exacta la font.

El llibre es divideix en dues parts: la primera recull la bibliografia de les obres aparegudes des de 1581 fins al moment de l'expulsió de

3. Charles SOMMERVOGEL. *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Bruxelles: Oscar Schepens; Paris: Alphonse Picard, 1890-1909. 10 v.

4. Pedro TORRA. *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*. Manila, 31 de juliol 1902. 312 pàgs. (23 x 32 cm). [Arxiu de la Província de la Companyia de Jesús a Catalunya. E IIa-13].

5. Pedro TORRA. *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1900*. (22 x 16 cm). També: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1914*. 24 pàgs. (42 x 32 cm). A més: *Bibliographiae Missionis Philippinae 1.º Januarii 1901 ad 30 am. Junii 1913*. 4 f. (42 x 32 cm). [Ibid. E IId 11/2].

l'Orde, l'any 1768. La segona, la produïda des de 1859 –data de la tornada dels jesuïtes a les Illes– fins a 1902.

Tant en una part com en l'altra, les entrades segueixen l'ordre alfabètic d'autors, i de cadascun en dóna unes petites semblances biogràfiques.

La primera part és molt completa, és a dir, la part corresponent a l'antiga Companyia de Jesús. Ho és menys la segona, car de bell antuvi no inclogué les obres corresponents a l'«Observatorio de Manila» –en els treballs del qual tingueren tanta part els jesuïtes catalans– que l'autor anà enviant paral·lelament i posteriorment en fulls solts. Nosaltres, però, les tindrem en compte.

Tot fullejant la primera part de l'obra hom pot constatar que, tot i l'ampli ventall de nacions representades en els jesuïtes destinats a les Illes, la representació catalana és molt migrada. No és així en la segona part, on abunden els jesuïtes nascuts al Principat. Això mereix una explicació: als inicis de la Companyia i, en línies generals, fins a la seva suspensió, els missioners eren enviats segons les necessitats del lloc de destinació, prescindint de l'origen de cadascun. A les Filipines, i també a Sud-amèrica, els jesuïtes provenien de diferents nacions europees, predominaven els dels territoris de la Corona espanyola. En ésser restaurada la Companyia es canvià el criteri, i es destinaren llocs específics d'apostolat per a cada província jesuítica europea. Això explica les concentracions de nadius d'una província en un territori concret de missió. Les Filipines fou l'indret elegit per als jesuïtes de la província d'Aragó de la Companyia –que incloïa els antics regnes de la Corona d'Aragó. És per això que en aquesta segona etapa trobem a les Filipines catalans, valencians, mallorquins i aragonesos.

A les darreries del segle XIX, la missió de les Filipines assolí un moment pletòric en la seva existència. L'«Ateneo de Manila», l'«Escuela Normal de San Javier» i, sobretot, l'«Observatorio de Manila» desenvoluparen una notable tasca, i això es reflecteix en les seves publicacions.

Seguint el manuscrit esmentat més amunt, dividirem també aquesta exposició en dues parts: la primera, i amb poques citacions, correspon a la Companyia antiga, la segona, a la Companyia restaurada.

PRIMER PERÍODE (de 1581 a 1768)

FRANCESC COLIN. Natural de Ripoll, nasqué el 15 de juliol de 1592; ingressà a la Companyia l'any 1607. Fou professor de retòrica al Col·legi

de Palma de Mallorca, de teologia moral al de Girona i de filosofia al de Saragossa. L'any 1625 embarcà cap a les Filipines. Fou missioner a Mindanao i a Mindoro; després fou anomenat rector del Col·legi de Sant Ignasi de Manila (que tingué, probablement, la biblioteca més rica i selecta de tota la missió), i del de Sant Josep. Finalment fou provincial. Morí en el noviciat de Sant Pere de Macati, d'on era rector, el dia 6 de maig de 1660.

- *Sermón... predicado en la iglesia catedral de la misma ciudad a 29 de noviembre de 1627... en reverencia del Santísimo Sacramento...* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Thomas, 1628. II, 11 f. (4º).
- *In festi annui institutione ob liberatam anno 1629 classem Hispanicam ab insidio Hollandorum.*
- *In pompa funebri quam civitas Manilensis instituit in obitu Hispaniarum et Indiarum Principis Balthasaris.* Manilae, 1649.
- *Vida, hechos y doctrina del Venerable Hermano Alonso Rodríguez...* Madrid: Domingo García y Morrás, 1652. [26], 223 pàgs. (4º).
- *Labor evangélica, ministerios apostólicos de los obreros de la Compañía de Jesús, fundación y progresos de su provincia en las Islas Filipinas.* Parte primera sacada de los manuscritos del Padre Pedro Chirino. Madrid: Joseph Fernández de Buendía, 1663. [22], 280, [24] pàgs. (en fol.).
- *India sacra. Hoc est, suppetiae Sacrae, ex utraque India in Europeam, pro interpretatione facili ac genuina, quorundam locorum ex veteri testamento, qui adhuc europaeos morantur interpretes. Opus posthumum.* Madrid: Josep Fernández de Buendía, 1666. [8], 507, [18] pàgs. (4º).
- Un llibre de meditacions [Sommervogel el menciona com a «Libro de Meditaciones». Torra creu que es tracta d'un dels que el pare Murillo esmenta com a «Librito de meditaciones devotísimas y otro sobre el Miserere»].
- Carta autògrafa del pare Colin, escrita des del col·legi de Barcelona, el 21 de setembre de 1618, al pare Juan Mateo Marimón [Impresa pel pare Jaume Nonel, en diferents fragments, a la seva *Vida de San Alonso Rodríguez*. Barcelona, 1888. Pàgs. 524-525, 543-544, 556-558].
- Quatre meditacions sobre la doctrina de les quatre setmanes dels exercicis de sant Ignasi.

FRANCESC ORTIZ ZUAGASTI. Natural de Cervera, nascut el 4 de maig de 1727. Entrà a la Companyia el 14 d'agost de 1746. Arribà a les Filipines el 1752. En promulgar-se la pragmàtica de l'expulsió (1768),

estava malalt; recuperat, embarcà a la fragata Astrea, el 1771, cap al port de Cadis.

- *Conclusiones matemáticas, prácticas y especulativas, defendidas en el principio del segundo año por Don Fernando de Araya, alferez de una de las compañías del Regimiento del Rey... presidiendo el R. pare Francisco Ortiz Zugasti, profesor público de matemáticas en la Universidad de la Compañía de Jesús en esta ciudad de Manila.* Manila: Imprenta de la Compañía de Jesús por D. Nicolás de la Cruz Bagay, 1758. 4 f. (4º).

MIQUEL PERARNAU. Natural de Bagà, diòcesi de Solsona. Nat el 25 de setembre de 1726. Entrà a la Companyia el 18 d'octubre de 1746, i arribà a les Filipines el 1755. Fou professor de filosofia a Manila, missioner dels tagàlogs, i secretari del provincial. Embarcà a la fragata Santa Rosa, camí de Cadis, el 1770.

- *Meditazioni sull'eccellenza e sulla virtù del glorioso dottor delle genti San Paolo in onore degli anni del suo apostolato / oppera scritta nell'idioma spagnuolo da... e trasportata nell'italiano dal P. Mariano Arascot.* Roma: Biblioteca Vittorio Emmanuele [manuscrita]. 2 v. [Manuscritti gesuitici, núm. 786-787 (2915-2916)].

XAVIER PUCH [o Poch?]. Nat a Pio [sic], diòcesi d'Urgell, el 1720. Entrà a la Companyia el 1738. Arribà a les Filipines el 1750. Missioner entre els tagàlogs i bisaies. Professor de prima al Col·legi de la Companyia. Mestre de novicis. El 1769 s'embarcà cap a Itàlia. Morí a Cesena el 1782.

- *Oración que en las honras funerales de D. Fernando Dávila de Madrid... difunto el 28 de marzo de 1762... en la Iglesia de la Compañía de Jesús de Manila...* Manila: Imprenta de la Universidad de Sto. Tomás por Thomas Adriano, 1762. 52 pàgs.

RAMON DEL PRADO. Natural de Sant Cugat del Vallès. Nat el 1557. Entrà a la Companyia el 1576. Passà a Mèxic, on fou superior dels dos seminaris, i després a les Filipines, el 1584, on fou mestre de novicis. Fou dues vegades rector i vice-provincial. Morí a Manila el 17 de febrer de 1605.

- *Reglas, instrucciones y modos de obsequiar a María Santísima de su Congregación.* [Moltes edicions].
- Consta que escrigué moltes obres de contingut espiritual, que són esmentades per COLIN a *Labor evangélica...*, pàg. 526. El manuscrit

de Torra transcriu la citació de SOMMERVOGEL, VI, 1150-1, de la manera següent:

«Hizo muchos tratados doctos y eruditos de varias materias. Un tratado en defensa de nuestra santa Fe y Religión Christiana contra los Gentiles, Judíos, Moros y Hereges. – Un confesionario acomodado a la calidad, condiciones y modo de vivir de los Españoles y Judíos en las Islas Filipinas. – Una concordia de los quatro Evangelios, ordenada en forma de exercicios, y otra de los Profetas con los Evangelistas. – Otros tratado de las virtudes en que se ha de exercitar el Religioso. – Otro de la gloria y visión beatífica. – Una Chronología general desde el principio del mundo hasta nuestros tiempos. – Varias meditaciones de los Misterios de Christo y de la Virgen, y fiestas de los Santos de los beneficios y atributos divinos. – El rosario que diximos arriba de los 150 Gloria Patri, con otras tantas consideraciones. – Y el de la Virgen de 150 Ave Marías, con otros tantos Misterios o consideraciones de su vida y virtudes. – Y lo mismo la Corona desta Señora de 63 Ave Marías con sus Misterios. – Últimamente otro cúmplido de 150 Ave Marías con otras tantas figuras, y nombres de la Virgen, y con petición de sus principales virtudes. – Finalmente, muchos sermones y apuntamientos provechosos de todas las Virtudes, Vicios contrarios a ellas».

MAGÍ SOLÀ. Natural de Girona, on nasqué el 22 d'abril de 1605. Entrà a la Companyia el 15 d'agost de 1624. A les Filipines fou quatre anys procurador de la província. Rector de Silang. I des de 1659, procurador de les Filipines a Espanya. Morí a Cadis, el 31 d'octubre de 1664.

- *Carta Al Sr. D. Sebastián Manrique de Lara, Gobernador y Capitán General de las Islas Filipinas, sobre varios arbitrios para el socorro y felicidad de aquellas islas.* México, 1652 (En fol.).
- *Informe al Rey Nuestro Señor Felipe cuarto, en su Real y Supremo Consejo de las Indias, del estado eclesiástico y seglar de las islas Filipinas.* 27 f., 2 taules (En fol.).

AGUSTÍ SOLER. Nat a Manresa, el 21 de novembre de 1675. Ingressà a la Companyia el 19 de novembre de 1691. Arribà a les Filipines el 1707. Allí ensenyà filosofia i teologia, i fou enviat com a procurador a Roma. De tornada, es quedà a Mèxic, amb el càrrec de procurador de les Filipines. Allí morí el 13 de setembre de 1738.

- *Cenotaphio que erigió en las exequias de la Serenísima Señora Doña María Loysa Gabriela de Saboya, Reina de las Españas, nuestra Señora. La nobilísima ciudad de Manila, capital de las Islas Filipinas. Con el epicedio y fúnebre oración que en ellas oró el R.P.M. Agustín Soler... en la Iglesia Catedral, el día 7 de octubre de 1715...* Manila: Imprenta del Convento de N.P. San Francisco, por el H. Francisco de los Santos, 1716. [4], 30, [12] f. (4º).

Al manuscrit del pare Torra trobem, com a cloenda de la primera part, entre les pàgines 219 i 247, els títols de les obres anònimes escrites per jesuïtes, localitzades per aquest autor. Fóra un treball a fer la identificació dels possibles autors catalans entre elles.

BIBLIOGRAFIA ENTRE 1859 I 1909

JACINT ALBERICH ROSELL. Nat a Barcelona, el 16 de gener de 1848. Entrà a la Companyia el 10 de desembre de 1865. Arribà a les Filipines l'any 1878, on ensenyà matemàtiques a l'«Ateneo».

- *Aritmética práctica para uso de los alumnos de la Escuela Normal Superior de Maestros de Manila*. Primer Curso. (E. de la Compañía). Librería de J.M. Bren, 1895. 123 pàgs. (8º).
- *Explicación razonada que sobre los ayunos y abstinencias obligatorios a los habitantes de Filipinas dedica a los PP. Misioneros de Mindanao*. (E. de la Compañía). Manila, Imprenta de Santa Cruz, 1892. 32 pàgs. i làms. amb taula. (8º).

JOSEP MARIA ALGUER. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

FRANCESC XAVIER BARANERA. Natural de Vic, on nasqué el 30 de maig de 1827. Entrà a la Companyia el 18 de novembre de 1849. Arribà a les Filipines el 1865, per fundar l'«Escuela Normal», de la qual fou primer director. Després exercí de professor a l'«Ateneo» i de superior a la residència de Zamboanga. Malalt, tornà a Catalunya, i morí a Tarragona el 10 de setembre de 1896.

- *Compendio de Historia de Filipinas*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1887 [sic] [1877 ?]. VII, 105 pàgs. (8º). [Segona edició: Imprenta M. Pérez Hijo, 1884]
- *Compendio de Geografía de las Islas Filipinas, Marianas y Joló*.

Manila: Imprenta Amigos del País, 1878. 78 pàgs. (8º). [Segona edició: 1880. Tercera edició: 1892. Traduïda a l'anglès per l'americà Alexander Laist. Manila: William Partier, 1899. 152 pàgs. (8º)].

Tan aviat com el Govern dels Estats Units prengué possessió de Manila (13 d'agost de 1898), augmentà la propaganda d'altres religions, i els jesuïtes decidiren prendre mesures. Hom pensà a publicar un diari o una revista. Mentre es projectava, els dominics començaren a publicar el diari catòlic *Libertas* (7 de juliol de 1899). Però com que el diari no cobria totes les exigències, els jesuïtes decidiren publicar un fullet setmanal de quatre fulls (19 d'agost de 1899), intitulat *La Estrella de Antipolo*, que anà a càrrec dels congregants externs de l'«Ateneo». Principalment hi escrigueren els pares Victoriano Bitrián, Francesc Foradada i els catalans Pius Pi i Miquel Saderra Mata.

El 26 de gener de 1901, el fullet es convertí en una revista setmanal de setze pàgines; però la tasca resultava feixuga i cediren la direcció al Centre Catòlic de les Filipines, que l'acceptà el 19 d'agost del mateix any 1901. Es reservaren, però, un full o suplement de quatre pàgines. En aquest suplement hi escrigué el pare Ramon Vila. El pare Ramon Català, de Torelló, escrigué 25 fullets per a *La Estrella de Antipolo*.

RAMON CATALÀ. Nat a Torelló, el 22 de maig de 1855. Ingressà a la Companyia el 13 de juliol de 1876. Arribà a les Filipines el 1897. Ensenyà filosofia a l'«Ateneo», alternant amb la tasca directament apostòlica a Manila.

- Nombrosos fulls apologètics, repartits juntament amb el setmanari *La Estrella de Antipolo*: I. [és del pare Francesc Foradada]. II. *La fe sin obras*. III. *La Sagrada Biblia*. IV. *El Protestantismo ante el sentido común*. V. [és del pare Victoriano Bitrián]. VI. *La Iglesia Católica y sus prerrogativas*. VII. *Qué es la Iglesia de Cristo*. VIII. *Potestades y derechos de la Iglesia de Cristo*. IX, X, XI, i XII. *Notas y señales de la Iglesia de Cristo*. XIII. *La Immaculada Concepción de María. El Escapulario azul, novena*. XIV. *Sofismas protestantes*. XV. *El Papa*. XVI. *El Protestantismo contra la Biblia*. XVII. *La Confesión protestante explicada por M. James B. Rodgers, en el teatro Rizal, según la relación del «The Manila Freedom», 12 de febrero de 1901*. XVIII i XIX. *Culto de la Santísima Virgen María y los Santos contra los protestantes*. XX. *Invocación de la Santísima Virgen y de los Santos*. XXI. *La Presencia real de Jesucristo en el Santísimo Sacramento del Altar*. XXII. *El Santo sacrificio de la Misa*. XXIII. *Milagros de la*

- Sagrada Eucaristía. XXIV. El Purgatorio. XXV. La Confesión sacramental.* Fora de sèrie: *Los libros prohibidos y los periódicos malos.*
- *El Católico filipino instruido para la discusión religiosa. Razonamiento claro y sencillo en forma de diálogo sobre los puntos de religión más combatidos hoy en el Archipiélago por las sectas protestantes.* [Publicat anònimament]. Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1901. VII, 456 pàgs. [Traduït al tagàlog el 1903, 334 pàgs.].
 - *Catecismo de la doctrina cristiana, por el P. Gaspar Astete... acomodado a las presentes necesidades del pueblo católico filipino...* Manila: El Mercantil, 1903. 108 pàgs. (8º).
 - *Hagdan Nang Langit.* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, 1902. 128 pàgs. (16º).
 - *Munting Catecismo nang. Doctrina cristiana.* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, 1902. 16 pàgs. (16º).

RICARD CIRERA I SALSE. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

JOSEP CORONAS. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

FREDERIC FAURA I PRAT. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

JOAN HERAS. Natural de Frontanyà. Nat el 10 de gener de 1836. Entrà a la Companyia el 21 d'abril de 1858. Arribà a les Filipines el 1872. Superior de la Missió i rector de l'«Ateneo» (1873-1881). Superior de les residències de Butuan, Caraga i Tagoloan.

- Sota la seva direcció foren publicats els tres primers quaderns de les *Cartas de... Misión de Filipinas*. És la seva *Carta del R.P. Superior de la Misión al R.P. Provincial*. 43 pàgs. [Escrita en tornar de Mindanao, el 22 de juliol de 1877, amb aquesta comença el primer quadern].
- Sota la seva direcció es publicà el *Mapa de Mindanao y Joló*, que acompanya el tercer quadern. Manila, 1 de març de 1880. Manila: Lit. de M. Pérez Hijo.

HERMENEGILD JACAS. Nasqué a Barcelona el 23 de setembre de 1837. Ingressà a la Companyia el 31 de juliol de 1858. Arribà a les Filipines el

1882, com a procurador general de la Missió. Malalt, tornà a Catalunya, i, un cop recuperat, embarcà de nou cap a les Filipines, l'any 1893, per esdevenir director de l'«Escuela Normal», càrrec que mantingué fins a la seva mort, esdevinguda el 30 d'agost de 1897.

- *Curso de legislación vigente, de instrucción primaria en Filipinas. Acomodado al programa oficial de esta asignatura en la Escuela Normal Superior de Maestros de Manila*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta y Litografía de J. Marty, 1894. 86, 4 pàgs., làms. pleg. [models dels llibres administratius].
- *Historia de España y de Filipinas*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta Litografía Partier, 1896. 216 pàgs. (4°).
- *Discurso... por el director espiritual, y miembro de honor de la Sociedad de San Vicente de Paul, en la junta general extraordinaria... para honrar la memoria del arzobispo de Manila, Fr. Pedro Payo, en la noche del 29 de enero de 1889*. Publicat al «Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Manila», 1889. Pàgs. 39-42.

JACINT JUANMARTÍ. Nascut a Llovent (Lleida) el 5 de febrer de 1833. Entrà a la Companyia el 13 de desembre de 1857. Passà a les Filipines el 1864. Professor de l'«Escuela Normal»; vice-rector de l'«Ateneo»; superior de Zamboanga, i per vint anys (1874-1897), de la residència i orfenat de Tamontara, on morí el 7 d'abril de 1897.

- *Catecismo de la Doctrina Cristiana en castellano y en Moro de Magunidanao* [És el conegut d'Astete, traduït per Juanmartí]. Manila: Imprenta de C. Valdezco, 1885. 83 pàgs. (8°). [Segona edició: Imprenta de M. Pérez Hijo, 1888].
- *Cartilla Moro-castellana para los Magindanaos*. Manila: Imprenta y Litografía de M. Pérez Hijo, 1887. 57 pàgs. (8°). [A les pàgines senars, el text està escrit en tipografia àrab, i en les parelles, en tipografia llatina i llengua castellana].
- *Compendio de Historia Universal, desde la creación del mundo hasta la venida de Jesucristo, y un breve vocabulario en castellano y Moro-Maguindanao*. Singapur: Imprenta de Koh. Yew Hean, 1888. [14], 146, [2] pàgs. (4°). [A les pàgines parelles, el text està escrit en llengua i tipografia àrabs, i en les senars, en castellà. Fins a la pàgina 81 hi ha la història, i després, el vocabulari].
- *Appendix ad Rituale Romanum. Admonitiones faciendae in sacramentorum administratione lingua vernacula Moro-maguindanao et Tiruray*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta y Litografía de M.

Pérez Hijo, 1888. 20 pàgs. (4°). [El text en moro maguindanao és del pare Juanmartí, el Tiruray, del pare Guillem Benassar].

- *Gramática de la lengua Maguindanao según se habla en el Centro y en la Costa sur de la Isla de Mindanao*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1892. 112 pàgs. (8°).
- *Diccionario Moro-Maguindanao Español*. [E. de la Compañía]. Manila: Tipografía Amigos del País, 1892. 272 pàgs. (4°).
- Diverses cartes, impreses entre les *Cartas de Poyani*, i un gran nombre entre les *Cartas de los PP. de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*.

JOSEP MURGADAS. Nascut a Barcelona el 27 de juliol de 1848. Entrà a la Companyia el 10 de novembre de 1865. Arribà a les Filipines el 1882. Professor de retòrica a l'«Ateneo». Des de 1887, director de l'«Escuela Normal». Morí ocupant aquest darrer càrrec el 5 de juliol de 1891.

- *Memoria complementaria de la Sección segunda del programa: Pobladores aborígenes, razas existentes y sus variedades, religión, usos y costumbres de los habitantes de Filipinas*. Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, a cargo de Gervasio Menuje, 1887. [2], 352 pàgs. (4°). El pare Murgadas escrigué la col·laboració següent: *Etología de las razas infieles de Mindanao*, pàgs. 80-89. I també: *Etología de los moros de la misma Isla y de las de Basilan y Joló*, pàgs. 193-210.

PAU PASTELLS. Nascut a Figueres, el 13 de juny de 1846. Entrà a la Companyia el 8 d'agost de 1866. Arribà a les Filipines el 1875. Missioner a Mindanao durant molts anys. Superior de les residències de Caraga i Balingasag. Superior de la Missió de 1887 a 1893. Tornà a Espanya el 1893, on inicià la publicació –posterior a 1902– de les seves importants obres sobre les Filipines i el Paraguai.

- Dirigi el *Mapa político-hidrográfico de Mindanao*. Manila: Litografía de M. Pérez Hijo [1889?]. Forma part de les *Cartas de los PP. de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*, quadern VIIIè.
- Dirigi també la composició dels quaderns 8 i 9 de les *Cartas de los PP...* ja esmentades, i en el novè, un apèndix: *Mapa de los distritos 2° y 5° de Mindanao*, Manila, 19 de març de 1892.
- *Memoria sobre Mindanao firmada en Manila el 15 de marzo de 1892*. Manila: Pérez Hijo, 1892. 68 pàgs. (4°).
- Col·labora en la publicació de l'obra de Francisco COMBÈS: *Historia*

de Mindanao y Joló, publicada a Madrid el 1667. [Nova edició: Madrid: W. E. Retana, 1897].

- Reedita i amplia l'obra de Francesc COLIN, esmentada més amunt: *Labor evangélica, ministerios apostólicos de los obreros de la Compañía de Jesús, fundación y progresos de su provincia en las Islas Filipinas*. Nueva ed. Barcelona: Imprenta y Litografía de Henrich y Cía., 1900. XIX, 639 pàgs., mapes pleg.

PIUS PI. Nat a Figueres el 28 de març de 1843. Entrà a la Companyia el 26 de juliol de 1881. Arribà a les Filipines el 1890. Superior de la residència de Zamboanga el 1892 i, des de 1896, superior de la Missió.

- Planejà i dirigí l'obra impresa a Washington a càrrec del Govern americà: *El Archipiélago filipino. Colección de datos geográficos...* Washington: Imprenta del Gobierno, 1900. 2 v. En retocà algunes dades i n'escrigué el pròleg.
- *Informe sobre los Moros de la isla de Mindanao*. Traduït a l'anglès, i preparat per ésser publicat a la impremta The Messenger de Nova York.

JOAN QUINTANA. Nascut a Berga el primer de juliol de 1843. Entrà a la Companyia el 16 de setembre de 1864. Durant molts anys, fou professor de l'«Escuela Normal» i missioner a Zamboanga i Joló (1882-1899).

- *Tesoro del Sagrado Corazón de Jesús, o sea, colección de devociones comunes a todos los cristianos y especiales para los asociados al Apostolado de la Oración*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1879. X, 444 pàgs. (32º). [Segona edició: la mateixa impremta, 1889. 473 pàgs. Tercera edició augm. i reformada: Manila: Establecimiento Tipográfico «La Industria», 1883. 497 p.]. Sobre la segona edició es féu una traducció al tagàlog: *Ang manga cayamanan nang Puso in Jesus, o capisanan nang manga devocionco na nanncol sa labat nang manga cristianos at nang manga notatangi sa nangacacapisan nang Apostolado nang panalanguin / isinalin sa incang tagalog ni J. Tuason*. Manila: Imprenta de D. Esteban Balbas, 1884. 469 pàgs. (32º).

Sobre la primera edició es féu una traducció al bisaia: *Pagatipigan sa Casingeasing in Jesus cun Catalingban sa mga devocion nga angay su mga Cristianos ngatanan ng cangalingon sa mga sacop sa Apostolado sa pag-ampo / ginhbad sa binisaya ni M. R. P. Fr. Ramon Zuco, agustino recoleto*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1881. XXIII, 492 pàgs. (32º).

GENÍS RIBAS. Nat a Olot el 21 d'abril de 1857. Entrà a la Companyia el 23 de juny de 1876. Arribà a les Filipines el 1888. Professor de l'«Escuela Normal». Missioner a Zamboanga, on es trobava aleshores (1902). Fou rector de la parròquia de Sant Roc de Cavite.

- *La Moreneta de Montserrat. Panegírico predicado en la Iglesia de los PP. Benedictinos de Manila en la festividad de su santísima patrona, el día 8 de setiembre de 1900.* Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1900. 15 pàgs. (4°).

JOAN RICARD. Nat a Vic el 30 de novembre de 1838. Entrà a la Companyia de Jesús el 28 de setembre de 1861. Arribà a les Filipines, per primera vegada, el 1865. Professor a l'«Ateneo», tornà a Catalunya per acabar els seus estudis l'any 1870. De retorn a les Filipines, el 1879, residí un any a Mindanao i fou nomenat superior de la Missió. Tornà a Espanya el 1887 per ésser nomenat provincial de la província d'Aragó. El 1893, per tercera vegada, tornà a les Filipines per ésser superior de la Missió. Finalment tornà de nou a Catalunya per ésser superior de la Santa Cova de Manresa.

- Sota la seva direcció es publicaren els quaderns 4, 5, 6, 7 i 10 de les *Cartas...*
- Dirigí el *Mapa etnográfico de Mindanao y Joló, hecho por los Padres misioneros de la Compañía de Jesús.* Manila: Litografía de M. Pérez Hijo, 1887.
- *Informe sobre la Reducción de Mindanao.* [E. de la Compañía]. Manila: Establ. Tipográfico de J. Marty, 1985. 28 pàgs. (4°). Les dues darreres pàgines contenen un quadre de la situació de les missions de la Companyia a les illes del sud, l'any 1656. Tres de la *Labor evangélica* del pare Colin. Tot i que aquesta obra es publicà l'any 1895, com a apèndix al quadern 10 de les *Cartas...*, fou escrita l'any 1883.
- *Instrucción para los superiores de las Residencias de Mindanao.* Barcelona: Imprenta de Francisco Rosal. 8 pàgs. (8°).
- *Instrucción para los Ministros de las Misiones de Mindanao.* Barcelona: Imprenta Francisco Rosal. 10 pàgs. (8°).

MIQUEL SADERRA I MASÓ. Vegeu a l'apartat d'institucions l'«Observatorio de Manila».

MIQUEL SADERRA I MATA. Nat a Olot el 15 de novembre de 1852. Entrà a la Companyia el 26 d'octubre de 1869, a Tolosa. Arribà a les Filipines

el 1886. Director de l'«Observatorio» i rector de l'«Ateneo». El 1902 treballava a l'«Observatorio». Morí a Barcelona el 1938.

- *Cartas de China y Japón, 1891-1892*. [E. de la Compañía]. Manila: Establ. Tipo-litográfico de Ramírez y Cía., 1892. 107 pàgs. (4º).
- *Doctrina antimasonica, publicada por La Estrella de Antipolo y comentada por...* Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1899. 24 pàgs. (8º).

FRANCESC DE P. SÀNCHEZ. Nascut a Flix, diòcesi de Tortosa, el 12 de gener de 1849. Entrà a la Companyia l'11 de maig de 1865. Arribà a les Filipines el 1872. Professor a l'«Ateneo», després de sis anys tornà a la província per acabar els estudis. Tornà a les Filipines el 1881. Per segona vegada fou professor a l'«Ateneo». Missioner a Mindanao fins al 1899. Novament professor a l'«Ateneo» i director del Museu d'Història Natural.

- *Etnología del Archipiélago Filipino*, dins de *Memoria suplementaria...*, pàgs. 2 a 66.

FRANCESC XAVIER SIMÓ. Nat a Albí, el 6 de juny de 1851. Entrà a la Companyia el 28 de juny de 1866. Passà a les Filipines el 1885. Ensenyà sempre a l'«Ateneo», fins l'any 1901, en què retornà a Espanya.

- *Gramática inglesa*. Manila: Imprenta de J. Marty, 1898. [6], 269, [5] pàgs. (8º).
- *Municipal Court-reading series. The School reader. Containing the elementary principles of reading, for the use of boys and girls*. Vol. I. Manila: P.J. Joseph M. Bren, 1899. 52, [5] pàgs. (8º). [El mateix any aparegué una edició americana a la impremta MacCullough].
- *Compendio de la gramática inglesa*. Manila: José M. Bren, 1899. 113 pàgs. (8º).

INSTITUCIONS

Ateneo de Manila.⁶

En els seus orígens era un col·legi d'ensenyament primari, fundat pel municipi de Manila, el 1865, i confiat a la Companyia de Jesús.

6. Especificació dels títols, al nostre manuscrit: *Ateneo de Manila*, pàgs. 255-256.

Portava el nom d'«Escuela Pía Municipal». El 1865 hom hi afegí l'ensenyament secundari, i se'l rebatejà amb el nom d'«Ateneo Municipal de Manila».

Quan arribaren els americans continuaren pagant les despeses, fins al 1901. Des d'aleshores fou un col·legi privat de batxillerat i estudis tècnics, que portava el nom d'«Ateneo de Manila». Tingué la seva impremta, on es publicaren els llibres de text. Són anònims, però podem creure, amb fonament, que intervingueren en la seva elaboració jesuïtes catalans.

- Des de 1890 a 1897, aparegueren nou obres de gramàtica castellana, de llatí i d'aritmètica.
- Catálogo de las Congregaciones Marianas. Manila: José M. Bren, 1902. 42 pàgs. (4°).

*Escuela Normal de San Javier:*⁷

Fundada i mantinguda pel Govern espanyol, el 1665, amb el nom d'«Escuela Normal de Maestros de Instrucción Primaria».

El 1893, el mateix govern, li conferí el grau i títol d'«Escuela Normal Superior».

Els americans li tragueren les subvencions, el març de 1901, i esdevingué escola privada, conservant, però, els mateixos fins. Passà a anomenar-se «Escuela Normal de San Javier».

- Des de 1890 a 1896, publicà nou obres anònimes de pedagogia, gramàtica i agricultura.

*Misión de la Compañía de Jesús de Filipinas:*⁸

Fundada l'any 1859 pel pare José [Fernández] Cuevas i nou companys més, amb la finalitat d'evangelitzar les tribus de Mindanao. El municipi de Manila demanà, i assolí, que el pare Cuevas prengués la direcció de l'«Ateneo» de la ciutat. D'altra banda, per imposició del Govern espanyol, la Missió hagué d'encarregar-se de l'«Escuela Normal de Maestros».

7. Les dades bibliogràfiques a *Escuela Normal de San Javier*. Ibid. pàg. 269-270.

8. Les dades bibliogràfiques a *Misión de la Compañía de Jesús*. Ibid. pàgs. 291-294.

Com a entitat, anà publicant anualment unes «Cartas», o informacions enviades des de la Missió, on donaven a conèixer les tasques efectuades. No hi mancava la intervenció d'alguns jesuïtes catalans.

- *Cartas de los Padres de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*. [Reproduïdes els primers anys sobre textos manuscrits]. Manila. I (1875) - III (1876).
- *Cartas...* [Impreses]. I (1877) - X (1895).
- *Estado general de la Misión de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*. [Un foli anual de gran mida]. 1868 -1897.
- *Archipiélago Filipino de datos geográficos, estadísticos, cronológicos y científicos*. Washington: Imprenta del Gobierno, 1900. 2 v. (143; 439 p.).
- *Atlas de Filipinas*. [Sota la direcció del pare J. Algué]. Manila, 1899.
- *Cartas edificantes de 1898 a 1902*. Barcelona: Enrich i Comandita, [1902]. 380 pàgs.

Observatorio de Manila

Tingué els seus orígens en l'«Observatorio del Ateneo Municipal», dirigit i mantingut pel Col·legi de la Companyia de Jesús, l'any 1865.

El seu primer director fou el pare Francisco Colina, de Burgos. I la seva finalitat era l'estudi dels huracans, tan perillosos en aquelles illes.

L'any 1867, el succeí el jove Frederic Faura, encara estudiant. Aquest tornà a Europa per tal d'establir relacions amb els millors meteoròlegs de l'Antic Continent. El 1879, tornat a les Filipines, pogué salvar la vida de moltes persones amb les seves previsions. A partir d'aleshores l'«Observatorio» gaudí de gran prestigi, com ho palesen les demandes d'informació procedents d'altres observatoris.

Aviat fou nomenat com a sots-director un altre català, el pare Josep Algué, que havia estudiat amb el pare Hagen, director de l'observatori de Georgetown, a Washington.⁹ També foren catalans els altres successors: Saderra, Cirera i Selga.

9. L'estudi més general i en profunditat, en castellà, sobre aquest observatori, el trobem a: Miquel SADERRA I MASÓ. *Historia del Observatorio de Manila, 1865-1925*. Manila: E.C. MacCullough & Co., 1915. 210 pàgs. (26 x 18 cm). Breus indicacions a: Ricard CIRERA. *Principali Osservatori della Compagnia di Gesù nelle Missioni*. [Estret de «Civiltà Cattolica», quad. 1811-1812 (1925), pàgs. 4-11. (24 x 16 cm)].

L'any 1898, les Filipines passaren al domini dels Estats Units. El Govern americà demanà al pare Algué que continués dirigint l'«Observatorio» i al mateix temps hi continuà aportant ajut econòmic.

Les calúmnies contra el nivell científic de l'«Observatorio de Manila», provinents del director de l'observatori de Hongking, foren contestades de manera apropiada pel pare Algué.¹⁰

La Segona Guerra Mundial tingué conseqüències funestes per a l'«Observatorio de Manila». La darrera i definitiva fou l'incendi total de què fou objecte per l'exèrcit japonès en la seva retirada de la ciutat, el 9 de febrer de 1945.¹¹

La descripció de les publicacions de l'observatori resultaria massa llarga. A l'obra del pare Saderra mencionada a la nota 9 (pàgs. 195-200), es dona tota la llista. Nosaltres ens limitarem a esmentar les més importants de les d'autors catalans, dels quals donarem també una breu biografia.

Abans, però, donarem els títols de les publicacions periòdiques en les quals col·laboren catalans:¹²

- *Boletín mensual* [En castellà]. Manila: Imprenta del Observatorio, 1856-1902.
- *Monthly bulletin* [En anglès i en castellà]. Manila: The Government of Philippine Islands, 1902-1912.
- *Annual Report of the Director*. Manila: The Government of Philippine Islands, 1902-1920.

JOSEP M. ALGUÉ. Nat a Manresa el 28 de desembre de 1856. El 17 de juliol de 1871 ingressà a la Companyia a Andorra. Arribà a les Filipines el 1893. Des de 1897 fou director de l'«Observatorio». A Georgetown inventà un tipus de telescopi zenital de reflexió. I, el 1897, creà el seu barociclonòmetre, per prevenir els tifons [existeix una fotografia a l'obra de M. Saderra i Masó: *Historia del Observatorio de Manila*, esmentada entre les obres d'aquest]. Les seves publicacions continuaren després del 1902. Tornà a Catalunya, on morí a Roquetes (Observatori de l'Ebre), el 2 de febrer de 1930.

10. *El Servicio meteorológico del Observatorio de Manila vindicado y rehabilitado* (1899). Manila: Imprenta del Observatorio, 1899. 76 pàgs. (26 x 18 cm).

11. Miquel SELGA. *Trágico fin del Observatorio de Manila*. [Tirada a part d'articles del que fou el seu director a la *Revista Ibérica*]. Barcelona, [1945?]. 32 pàgomes. (24 x 17 cm).

12. La seva descripció bibliogràfica a: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1914*. [Esmentat a la nota 5]. Pàgs. 17-19. I els anys següents, les pàgines corresponents al segon manuscrit mencionat a la nota 5.

- *Baguios o tifones del año 1894*. Manila. 190 pàgs. (4°).
- *Baguio del Gravina*. Manila. 20 pàgs. (8°).
- *El Barociclonómetro. (Descripción del instrumento)*. Manila, 1897. 66 pàgs. (4°).
- *Baguios o tifones Filipinos*. Manila, 1897. 307 pàgs. (8°).
- *Baguios de Samar y Leite, 12-13 oct. 1897*. 68 pàgs. (4°).
- *The Barocyclonometer*. Manila: Observatorio, 1899.
- *Las Nubes en el Archipiélago Filipino*. Manila: Observatorio, 1899. 191 pàgs. (4°).
- *Total Eclipse of the Sun, May 18, 1901. Astronomical data for observing the same in the Philippine Islands, where the eclipse will be partial*. Manila: Observatorio, 1901. 12 pàgs.
- *The Climate of Baguio*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902. 76 pàgs., 33 cartes.
- *Ground Temperatur Observations at Manila (1896-1902)*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902.

RICARD CIRERA I SALSE. Nat a Os de Balaguer, el 17 de juliol de 1864. Entrà a la Companyia el 30 de juliol de 1880. Arribà a les Filipines el 1884. Treballà a l'«Observatorio» (1888-1894). Tornà a Europa, a París (1899-1903). Posteriorment fundà a l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes, i la «Revista Ibérica», a Barcelona (1914). Morí a Barcelona, el 31 d'agost de 1932.

- *El Magnetismo terrestre en Filipinas*. Manila: Chofré y Cía., 1893. 160 pàgs. (4°).

JOSEP CORONAS. Nat a Barcelona, el 8 de gener de 1871. Ingressà el 30 de setembre de 1886 a la Companyia de Jesús. Morí a Manila el 5 de juny de 1938.

- *La Activitat sísmica en el Archipiélago Filipino durante el año 1897*. Manila: Observatorio, 1899. 138 pàgs. (8°).
- *El Baguio del 8 de septiembre de 1900*. Manila: Observatorio 1900. 36 pàgs. (4°).

FREDERIC FAURA I PRAT. Nasqué a Artés el 30 de desembre de 1840. Ingressà a la Companyia el 16 d'octubre de 1859. Passà a les Filipines el 1866. El 1871 tornà a Europa, per continuar els estudis. Tornà a les Filipines, on dirigí l'«Observatorio» i creà un baròmetre aneròide adaptat al clima. Muntà 24 estacions meteorològiques. Alguns dels països veïns sol·licitaren informació. Morí a Manila el 23 de gener de 1897.

- *Observaciones seismométricas de los terremotos del mes de julio de 1880*. Manila. 8 pàgs. (8º).
- *Los Ciclones del 20 de octubre, y cinco de noviembre de 1882*. Manila, 1882. 16 pàgs.
- *El Barómetro anerode aplicado a la previsión del tiempo en el Archipiélago Filipino*. 14 pàgs.
- *Señales precursoras de temporal en el Archipiélago Filipino*. Manila.
- *La Meteorología en la Exposición de Colombia de Chicago*. [En col·laboració amb J. Algué]. Manila, 1894. 118 pàgs. (4º).

MIQUEL SADERRA I MASÓ. Nat a Olot, el 13 de desembre de 1865. Ingressà a la Companyia el 26 de setembre de 1882. Fou director de l'«Observatorio». Morí a les Filipines el 21 de març de 1933.

- *La Sismografía en Filipinas*. Manila: Chofré y Cía., 1895. 130 pàgs. (4º).
- *Report on the seismic volcanic centers of the Philippine Archipelago*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902. 26 pàgs. (8º).
- *The Camiguin Volcano*. [Extret de: «The Monthly Bulletin», 1902].
- *Volcanoes and seismic phenomena of the Marianas Islands*. [Extret de: «The Monthly Bulletin», 1902].
- *Breves apuntes sobre los volcanes y fenómenos sísmicos de las islas Marianas o Ladrones*. [Tirada a part del «Boletín Mensual», 1902]. 8 pàgs. (4º).
- *Líneas isogonas e sioclinas, isla de Mindanao*. [Tirada apart del «Boletín Mensual», 1902. 4 pàgs., mapes. (4º)].

ANTONI BORRÀS I FELIU